

X–XII klasių mokinių tolerancijos sampratos bruožai

Andrius Sprindžiūnas

Vilniaus universitetas

1. Tolerancijos tyrimo aktualumas vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams

Dabar daugelis visuomenių deklaruoja toleranciją kaip vieną reikšmingiausių socialinių vertybių. Filosofų ir kultūros tyrinėtojų darbuose teigiama, kad tolerancija, grindžiama pagarba asmeniui ir jo laisvei, yra visuomenės kultūrinio egzistavimo pagrindas (R. Plečkaitis, K. Stoškus ir kiti). Tai ypač svarbu homogeniškumą praradusioms ir prieštaravimų kupinoms šiuolaikinėms visuomenėms.

Psichologiniuose šaltiniuose tolerancija vertinama kaip brandžios asmenybės ypatybė, padedanti kurti palankaus atvirumo ir konstruktyvaus bendradarbiavimo atmosferą. Tolerancija sudaro optimalias sąlygas kiekvienam individui augti kaip asmenybei ir kuo geriau realizuoti savo žmogaus pašaukimą (A. H. Maslowas, C. Rogersas ir kiti). Remdamiesi teoriniais ir empiriniais tyrinėjimais, šios srities mokslininkai atskleidžia svarbiausias prielaidas tolerancijai, kaip dorinei vertybei, internalizuoti. Pabrėžiama individo ankstyvosios patirties reikšmė, humaniškų tarpusavio santykių šeimoje, mokykloje ir visuomenėje svarba, taip pat analizuojami įvairių amžiaus tarpasnių bei lyties ypatumai. Daugelis autorių daro išvadą, kad tolerancija yra ne tiek atskiras asmenybės bruožas, kiek daugelio vidinių bei išorinių veiksnių sąlygotas

individo požiūrių, nuostatų bei įsitikinimų rezultatas.

Pedagoginėje literatūroje pabrėžiama, kad pliuralistinei visuomenei nebūtų priimtina jokia visiems privaloma vertybių sistema, todėl tolerancija yra esminis Lietuvos švietimo sistemos principas UNESCO remiamos knygos apie tolerancijos ugdymą autorė B. Reardon išsako viltį, kad tolerancijos puoselėjimas globaliniu mastu padės kurti visuotinę „santarvės kultūrą“, kurios pagrindiniai elementai yra taika, žmogaus asmens orumas bei demokratija. Šiai minčiai pritaria daugelis Lietuvos mokslininkų (B. Bitinas, M. Lukšienė, Ž. Jackūnas, D. Kuolys ir kiti ir pabrėžia tolerancijos ugdymo mokykloje svarbą.

Skirdami daug dėmesio asmenybės vertybių internalizavimui. Specialistai pabrėžia, kad visuomenei reikšmingas asmenybės santykis su kuria nors vertybe turėtų atsiskleisti kaip individo pastangos realizuoti tas vertybes savo elgesiu. Pedagogai gerai žino, kad egzistuoja atotrūkis tarp dorovinių žinių (kaip reikėtų pasielgti) ir konkrečių veiksnių esant realiai situacijai. Todėl, siekiant įtvirtinti patvarią autonomišką visuomenei priimtina individo elgseną, reikėtų daugiau dėmesio skirti socialiniu požiūriu reikšmingos motyvacijos (individo nuostatų, įsitikinimų, interesų, poreikių ir kt. visumos) skatinimui (B. Bitinas, 1996). Motyvacijos raidą gali veikti daug įvairių vidinių bei išorinių faktorių, todėl tik tada, kai kon-

kreiti vertybė yra apmąstyta, patirta bei praktiškai įgyvendinama, galima teigti, kad ši vertybė motyvuoja, tai yra tampa elgesio vidine varomąja jėga. Vertybių suvokimas (jų apmąstymas, įsisąmoninimas, susiejimas su racionaliais argumentais) yra šio proceso pradžia, sukurianti prielaidas joms internalizuoti aukštesniu lygmeniu. Idėjos, kurios įsitvirtina ypač giliose sąmonės ar net pasąmonės klotuose, B. Kuzmicko požiūriu, gali daug lemti asmenybės vertybines orientacijas. Svarbu, kad žmoniškumo, teisingumo, tobulumo ir kitos idėjos būtų labiau įsisąmonintos ir susietos su konkrečiomis vertybėmis ar vertybių sistemomis, galinčiomis nukreipti, integruoti ir giliai įprasminti individo gyvenimą. Viena iš tokių individualių ir visuomeninių reikšmingų vertybių ir yra tolerancija, padedanti įveikti neapykantą, įtarumą, kitoniškumo baimę bei konstruktyviai spręsti realiaame gyvenime neišvengiamus konfliktus. Rašydamas apie tolerancijos reikšmę ugdymo aksiologijai, B. Bitinas šią vertybę priskiria svarbiausioms antropocentrinėms vertybėms.

Tolerancijai įsisąmoninti ypač svarbu vyresnysis mokyklinis amžius, kai daugiau gyvenimo patirties, mąstymo galimybių, pradeda formotis pastovesnė, labiau pagrįsta vertybinė orientacija. Skirtingai nuo jaunesnio ir vidutinio mokyklinio amžiaus, šiuo tarpsniu ypatingą reikšmę įgyja pažintiniai veiksniai (H. Fink, 1996, p. 59). Vadinasi, aukštesniųjų klasių moksleiviai gali sėkmingai suprasti sudėtingas sąvokas, analizuoti idėjas, išvėlgti jų prasmę bei reikšmę, tyrinėti jų kilmę, raidą bei sąsajas su įvairiomis vertybėmis. Taigi, šio amžiaus tarpsnio moksleiviai gali sėkmingai suvokti tolerancijos esmę, jos asmeninę bei visuomenę svarbą. Tai lėmė vyresniojo mokyklinio amžiaus, kaip tinkamiausio jaunimo tolerancijos tyrimams, pasirinkimą, juo labiau kad išsamus tyrimai Lietuvos mokyklose anksčiau nebuvo

atliekami, o kai kurių tyrinėtojų surinkti duomenys leido manyti, kad: 1) kai kuriose Lietuvos mokyklose tolerancijos trūksta arba ji neteisingai interpretuojama (A. G. Davidavičienė, V. Lakis ir kiti); 2) aukštesniųjų klasių mokiniai toleranciją laiko nepakankamai svarbia vertybe (V. Aramavičiūtė). Todėl tyrimo objektu pasirinkta X–XII klasių moksleivių tolerancijos ypatumai. Tyrimo tikslas – parodyti esmines aukštesniųjų klasių moksleivių tolerancijos ugdymo prielaidas. Tyrimo metodai – atskirų tolerancijos apraiškų, tolerantiško žmogaus savybių bei tolerantiško elgesio aprašai, V. Franklio prasmės, M. Rokeach autoritarizmo, dogmatizmo ir mąstymo lankstumo testai, klausimynai ir kt. Šio straipsnio tikslas parodyti kai kuriuos X–XII klasių moksleivių tolerancijos sampratos bruožus.

2. Vyresniųjų klasių mokinių tolerancijos turinys

Tyrimo pradžioje mėginome apibrėžti tolerancijos turinį. Remdamiesi filosofų, psichologų, kultūrologų (G. Allport, R. Plečkaitis, C. R. Rogers, M. Rokeach, V. Sezemanas, K. Stoškus, V. Žemaitis, L. Žuk-Lapinska ir kt.) darbais apie toleranciją, išskyrėme esmines tolerancijos apraiškas, jų rodiklius bei empirinius požymius. Kadangi dauguma tyrinėtojų toleranciją suvokia pedagogų, kaip pakantą (taikingumą, prievartos nenaudojimą, nemalonumų iškentimą ir kt.), iš esmės neatsiejamą nuo pagarbos asmeniui (orumo, laisvės, teisių pripažinimo, atsakomybės už kitą jausmo), tai išskyrėme dvi pagrindines tolerancijos rūšis: pagarbą ir pakantą (1 lentelė).

Remiantis šiuo modeliu, buvo sudaryta skalė moksleivių tolerancijos apraiškų reikšmės suvokimui įvertinti, o jos patikimumas patikrintas statistine analize. Atlikus tyrimą, skalės vidinio suderinamumo laipsnį reiškiantis koe-

1 lentelė. Tolerancijos teorinis ir empirinis modelis

<i>Apraiškos</i>	<i>Jų rodikliai</i>	<i>Empiriniai požymiai</i>
PAGARBA	Mandagumas	- nežemina kito žmogaus
		- su žmonėmis visada elgiasi gražiai, maloniai
	Dėmesingumas	- išklauso kitą žmogų
		- ieško vertingų dalykų kitų žmonių nuomonėse, požiūriuose ir elgesyje
	Taktiškumas	- vengia kraštutinumų vertindamas ir kritikuodamas kitus žmones
	- stengiasi numatyti savo būsimų veiksmų padarinius	
Lygiateisiškumas	- atsižvelgia į kitų žmonių poreikius bei interesus	
	- nepažeidžia kitų žmonių teisių	
PAKANTA	Taikumas	- nepasiduoda pykčiui
		- vengia naudoti prievartą
	Kantrumas	- ištveria sunkumus bei nemalonumus
		- neskuba smerkti kitų žmonių
	Atlaidumas	- nekeršija
		- pamiršta nuoskaudas
	Lankstumas	- siekia sutarti su aplinkiniiais žmonėmis
		- prisitaiko neatsisakydamas savo svarbiausių vertybių

ficientas (Cronbach alfa) buvo lygus 0,7756, todėl galima teigti, kad visi į šį modelį įtraukti empiriniai požymiai iš esmės koreliuoja tarpusavyje, yra reikšmingi ir tinka tolerancijos tyrinėjimams. Nustatytas tik vienas požymis („nežemina kito žmogaus“), kurį atmetus skalės patikimumas nežymiai padidėtų (alfa = 0,7761).

Siekiant nustatyti, kurie tolerancijos apraiškų rodikliai ir jų empiriniai požymiai yra svarbiausi, buvo atlikta faktorinė duomenų analizė (2 lentelė).

Kaip matyti, visi požymiai panašiai reikšmingi nusakant I faktoriaus turinį. Remsimės prielaida, kad šis faktorius geriausiai atitinka moksleivių tolerancijos sampratą. Kitų faktorių ivardijimas reikalautų išsamesnės analizės ir atitinkamos interpretacijos.

Įvertinus įvairių tolerancijos požymių faktorinę dalį, matyti, kad svarbiausi tolerancijos rodikliai yra taikumas (nepasidavimas pykčiui, vengimas naudoti prievartą), kantrumas (neskubėjimas pasmerkti kitų žmonių, sunkumų

bei nemalonumų ištverimas), taip pat iš dalies atlaidumas (nekeršijimas). Šių svarbiausių moksleiviams tolerancijos rodiklių ir jų požymių atskleidimas yra reikšmingas tuo, kad leidžia sukonkretinti tolerancijos ugdymo vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams turinį, pasirinkti atitinkamos ugdymo priemones.

3. X–XII klasių moksleivių tolerancijos sampratos tyrimo rezultatai

Tiriant aukštesniųjų klasių moksleivių toleranciją, 1998/1999 mokslo metais buvo ištirta 400 įvairių Vilniaus miesto vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių.

Įvertinant šių moksleivių tolerancijos sampratą, svarbiausiu kriterijumi laikytas tolerancijos esmės suvokimo išsamumas. Tiriamųjų buvo paprašyta savarankiškai apibrėžti tolerancijos sąvoką. Jei tiriamasis nurodydavo tris ir daugiau esminių tolerancijos požymių, tai toks tolerancijos suvokimas laikytas labai iš-

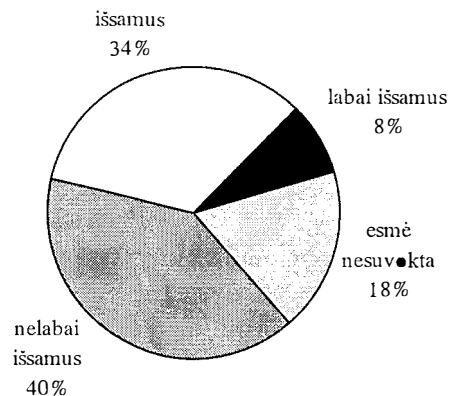
2 lentelė. Tolerancijos požymių pasiskirstymas pagal faktorinę dalį

Tolerancijos rodikliai	Jų empiriniai požymiai	Faktoriai				
		I	II	III	IV	V
Mandagumas	Nežemina kito žmogaus	0,276	0,050	-0,521	0,320	0,194
	Elgiasi gražiai, maloniai	0,437	-0,084	-0,073	-0,517	0,331
Dėmesingumas	Išklauso kitą žmogų	0,488	0,019	0,083	-0,334	0,469
	Ieško vertingų dalykų kituose	0,421	0,329	0,395	-0,132	0,174
Taktiškumas	Vengia kraštutinumų vertindamas	0,490	0,462	-0,178	-0,109	-0,251
	Stengiasi nuraminti padarinius	0,481	-0,159	0,401	0,147	-0,177
Lygiateisiškumas	Atsižvelgia į kitų poreikius	0,513	0,495	0,030	-0,199	0,063
	Nepažeidžia kitų žmonių teisių	0,502	0,165	-0,453	0,201	0,172
Taikumas	Nepasiūdo pykėčių	0,608	-0,326	0,014	0,252	0,241
	Vengia naudoti prievartą	0,560	-0,232	-0,276	0,280	-0,068
Kantumas	Ištveria sunkumus, nemalonumus	0,528	-0,472	0,337	0,172	0,128
	Neskuba smerkti kitų	0,558	0,232	-0,178	-0,041	-0,405
Atlaidumas	Nekeršija	0,555	-0,381	-0,297	-0,297	-0,272
	Pamiršta nuoskaudas	0,398	0,385	0,125	-0,333	-0,391
Lankstumas	Siekia sutarimo	0,412	0,396	0,369	0,221	-0,146
	Prisitaiko, neatsisakydamas savo vertybių	0,404	0,091	0,260	0,416	0,015

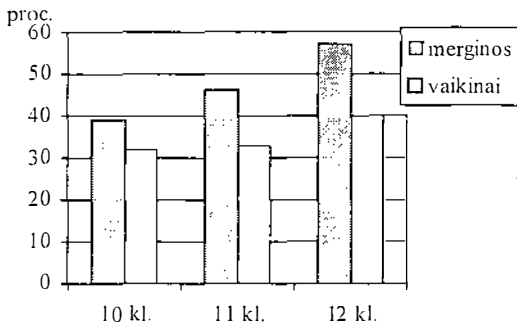
samiu; jei nurodydavo du esminius ir vieną kitą šalutinį – išsamius ir vieną kitą šalutinį – tik vieną esminį ir vieną kitą šalutinį – nelabai išsamius; nė vieno esminio – tolerancijos esmė nesuvokta. Išanalizavus tolerancijos apibrėžimus, gauti šie rezultatai (1 diagrama).

Vyraujantis nelabai išsamus tolerancijos esmės suvokimas patvirtina spėjimą, kad tirtiems moksleiviams tolerancijos sąvoka nėra pakankamai aiški. Pasitaikė atveju, kai vienas kitas net XI kl. moksleivis teigė visiškai nežinąs, ką ši sąvoka reiškia. Vis dėlto beveik pusė moksleivių teisingai suvokia tolerancijos esmę ir pateikė išsamius šios vertybės apibrėžimus, kaip svarbias tolerancijos apraiškas, nurodydami pakantumą, dėmesingumą, pagarbą žmogui ir jo nuomonei, pastangas suprasti kitą žmogų ir jo neižeisti, nepasmerkti. Nemaža dalis moksleivių kaip būtinus tolerancijos požymius nurodė savikontrolę, taip pat nuoširdumą, tikrumą, buvimą savimi pačiu. Džiugina tai, kad dauguma moksleivių netapatina tolerancijos

su indiferencija. Vis dėlto gana daug tiriamųjų vardijo labiau draugiškumą ar mandagumą nusakančius požymius, galbūt nesugebėdami atskirti tikrosios, pagarba asmeniui grindžiamos tolerancijos nuo įvairiai kitaip motyvuoto pakantumo, draugiškumo ir kt.

1 diagrama. X–XII klasių moksleivių tolerancijos esmės suvokimo išsamumas (proc.)

2 diagrama. X–XII mokslėivių tolerancijos esmės suvokimo priklausomybė nuo lyties ir išsilavinimo (proc.)

Tyrimo metu siekta sužinoti, ar X, XI ir XII klasių mokslėivių tolerancijos esmės suvokimo išsamumas priklauso nuo tiriamųjų išsilavinimo ir lyties (2 diagrama).

Tyrimo rezultatai parodė, kad merginos išsamiau negu vaikinai apibrėžė tolerancijos esmę ($p < 0,01$). Be to, merginų, išsamiai ir labai išsamiai apibrėžusių tolerancijos esmę, skaičius aukštesnėje klasėje tolygiai didėja. Tarp vaikinų ši tendencija taip pat akivaizdi, nors ir ne tokia ryški. Taip pat pastebėta, kad mokslėivių sugebėjimai išsamiai apibrėžti tolerancijos esmę tiesiogiai koreliuoja su jų trimestro vidurkiams ($p < 0,05$), t. y. geriau besimokantys mokslėiviai išsamiai apibrėžė tolerancijos esmę.

Siekiant įvertinti mokslėivių tolerancijos prasmės sampratą, pirmuoju jos vertinimo kriterijumi buvo pasirinktas atskirų tolerancijos rodiklių reikšmės suvokimo teisingumas. Mokslėiviams buvo pateiktas pagal anksčiau minėtą teorinį ir empirinį tolerancijos modelį

3 lentelė. X– XII kl. mokslėivių tolerancijos reikšmės suvokimo teisingumas (sk., proc.)

Tolerancijos rodikliai	Jų reikšmės suvokimas							
	klaidingas		nelabai teisingas		teisingas		labai teisingas	
Kito žmogaus nežeminimas	8	2,0	13	3,3	98	24,6	280	70,2
Gražus, malonus elgesys su žmonėmis visomis situacijomis	6	1,5	22	8,0	186	46,6	175	43,9
Kito žmogaus išklauskymas	1	0,3	41	10,3	178	44,6	179	44,9
Vertingų dalykų ieškojimas kitų žmonių nuomonėse, požiūriuose ir elgesyje	15	3,8	104	26,1	170	42,6	110	27,6
Kraštutinumų vertinimas ir kritikuojant kitus žmones vengimas	21	5,3	94	23,6	177	44,4	107	26,8
Stengimasis numatyti savo būsimų veiksmų padarinius	26	6,5	103	25,8	164	41,1	106	26,6
Atsižvelgimas į kito žmogaus poreikius bei interesus	2	0,5	45	11,3	210	52,6	142	35,6
Kitų žmonių teisiu nepažeidinėjimas	13	3,3	38	9,5	165	41,4	183	45,9
Nepasidavimas pykčiui	26	6,5	105	26,3	165	41,4	103	25,8
Vengimas naudoti prievartą	10	2,5	39	9,8	160	40,1	190	47,6
Sunkumu ir nemalonumu ištvėrimas	41	10,3	132	33,1	151	37,8	75	18,8
Neskubėjimas pasmerkti kitų žmonių	8	2,0	28	7,0	164	41,1	199	49,9
Nekersijimas	18	4,5	88	22,1	170	42,6	123	30,8
Nuoskaudu paniršimas	39	9,8	155	38,8	164	41,1	41	10,3
Sutarimo su aplinkiniais žmonėmis siekimas	7	2,8	58	14,5	195	48,9	139	34,8
Prisitaikymas neatsisakant savo svarbiausių vertybių	20	5,0	65	16,3	167	41,9	147	36,8

sudarytas tolerantiško žmogaus savybių sąrašas ir paprašyta įvertinti kiekvienos savybės svarbą. Jei tiriamasis nurodydavo, kad vieną ar kita savybę, jo nuomone, yra labai svarbi, tai laikyta, kad atitinkamo tolerancijos rodiklio reikšmė suvokta labai teisingai; svarbi – teisingai; nelabai svarbi – nelabai teisingai; nesvarbi – rodiklio reikšmė suvokta klaidingai. Gauti tokie tyrimo rezultatai (3 lentelė).

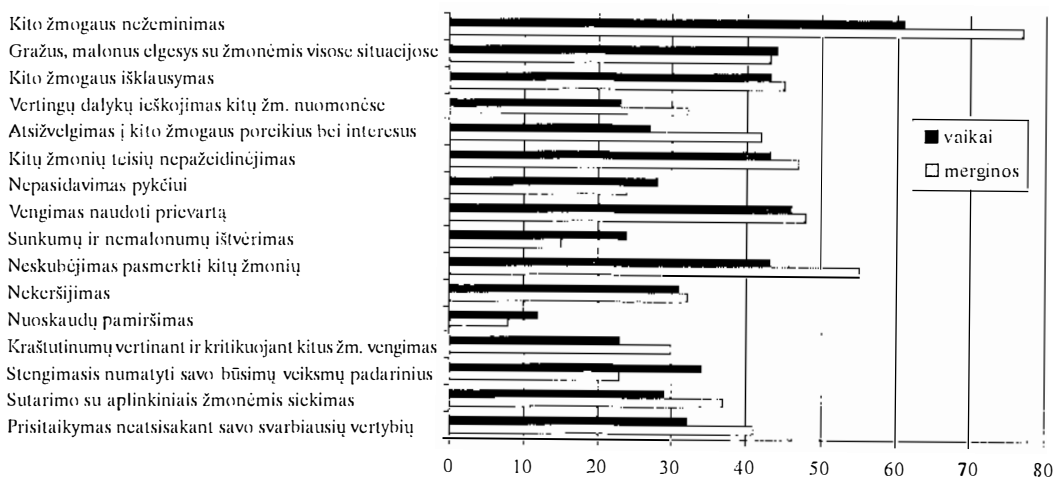
Tyrimo metu gauti duomenys leidžia teigti, kad dauguma moksleivių teisingai ir labai teisingai įžvelgia daugelio tolerancijos rodiklių svarbą. Tiriamieji ypač akcentuoja mandagumo (kito žmogaus nežeminimo, gražaus, pagarbaus elgesio su žmonėmis visomis situacijomis), lygiateisiškumo (atsižvelgimo į kito žmogaus poreikius ir interesus, kitų žmonių teisių nepažeidinėjimo) bei lankstumo (sutarimo su aplinkiniais žmonėmis siekimo, prisitaikymo neatsisakant savo svarbiausių vertybių) reikšmę, o taktiškumo (kraštutinumo vertinant ir kritikuojant kitus žmones vengimo, stengimosi numatyti savo būsimų veiksmų padarinius) reikšmę jie suvokia nepakankamai. Tiriamųjų moksleivių dėmesingumo bei taikingumo svarbos suvokimas prieštaringas, pavyz-

džiui, akcentuojama kito žmogaus išklausymo, vengimo naudoti prievartą svarba, tačiau nepakankamai vertinama esminių dalykų ieškojimo kitų žmonių nuomonėse, požiūriuose ir elgesyje bei nepasidavimo pykčiui reikšmė. Sunkiausia tiriamiesiems buvo tinkamai vertinti atlaidumo (nuoskaudų pamiršimo) bei kantrumo (sunkumų ir nemalonumų ištvėrimo) reikšmę, nors daugelis jų teisingai nurodė kaip svarbius kitus šių tolerancijos rodiklių empirinius požymius (nekeršijimą bei neskubėjimą smerkti kitų žmonių).

Tyrimo metu buvo siekta palyginti X–XII klasių merginų ir vaikinių tolerancijos reikšmės įžvelgimo ypatumus (3 diagrama).

Kaip matyti, moksleivės teisingiau už savo bendraamžius suvokia mandagumo (ypač kito žmogaus nežeminimo), dėmesingumo (ypač vertingų dalykų ieškojimo kitų žmonių nuomonėse, požiūriuose ir elgesyje), lygiateisiškumo (ypač atsižvelgimo į kitų žmonių poreikius bei interesus) bei lankstumo (sutarimo su kitais žmonėmis siekimo, prisitaikymo neatsisakant savo svarbiausių vertybių) reikšmę.

Kai kurių tolerancijos rodiklių ar jų empirinių požymių svarbą abiejų lyčių moksleiviai

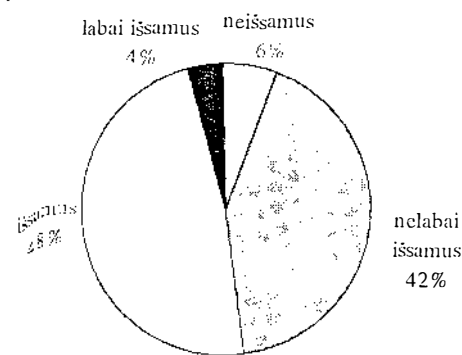

3 diagrama. X–XII kl. moksleivių tolerancijos svarbos suvokimo priklausomybė nuo lyties

nurodė labai panašiai teisingai: tai gražus ir malonus elgesys su žmonėmis (mandagumo požymis), kito žmogaus išklausa (dėmesingumo požymis), nekeršijimas (atleidimo požymis). Tačiau vaikinams geriau sekėsi labai teisingai įžvelgti kai kurių kantrumo, taikino, atleidimo bei taktiškumo rodiklių (sunkumų ir nemalonumų ištvėrimo, nepasidavimo pykčiui, nuoskaudų pamiršimo ir ypač stengimosi numatyti savo būsimų veiksmų pasekmes) reikšmę.

Antruoju tolerancijos prasmės sampratos kriterijumi buvo pasirinktas šios vertybės reikšmės suvokimo išsamumas. Jei tiriamasis nurodydavo, kad viena ar kita tolerancijos apraiška pasitarnauja ne tik asmeniniame, bet ir visuomeniniame gyvenime, tai jo tolerancijos suvokimas laikytas labai išsamiu: tik asmeniniame gyvenime – išsamiu; jei tiriamasis mato tik konformistinę ar utilitarinę tos apraiškos prasmę – ne labai išsamiu; jeigu nesugebėdavo to pagrįsti arba klaidingai apibūdindavo apraiškos reikšmę – tolerancijos prasmės suvokimas laikytas neišsamiu arba klaidingu. Po duomenų analizės gauti tokie rezultatai (4 diagrama).

Kaip matyti, daugiau negu pusė tyrime dalyvavusių moksleivių tolerancijos reikšmę suvokė išsamiai ir labai išsamiai. Daugelis jų įžvelgė tolerancijos reikšmę savo asmeniniam gy-

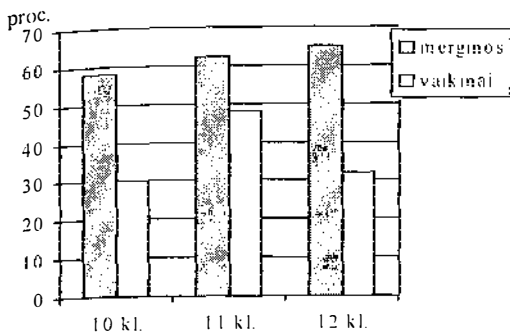
4 diagrama. X-XII klasių mokinių tolerancijos reikšmės suvokimas

venimui, santykiams su draugais, tėvais, mokytojais. Paaiškindami, kodėl viena ar kita tolerancijos apraiška jiems yra svarbi, šie moksleiviai nurodė, kad, pvz., jei dauguma žmonių taip elgtųsi, „pasaulis taptų daug gražesnis“, o be tolerancijos „...neįmanoma bendrauti, santykiai tarp žmonių“. Paaiškindami, kodėl svarbu atsižvelgti į kitų žmonių poreikius bei interesus, teigia: „galima paisyti vien savo interesų, reikia žiūrėti, ar tavo elgesys nekliudo aplinkiniams. Jei visi paisytų tik savo interesų, visuomenėje kiltų daug konfliktų, nesutarimų“, „Mes turime siekti laimės ne kito sąskaita, o atsižvelgdami į artimo interesus, tuo gal ir kitus padarydami laimingesnius“. Aiškindami, kodėl svarbu su žmonėmis elgtis pagarbiai, nepažeidinėti jų teisių, nenaudoti prievartos, moksleiviai teigia: „Tą reikalauja žmoniškumas“, „Visi žmonės iš prigimties lygūs“, „Žmogus turi gyventi harmoningai su aplinkiniais“.

Vis dėlto likusi moksleivių dalis (beveik pusė visų tiriamųjų) tolerancijos reikšmę suvokia nepakankamai. Kai kurie iš jų nurodė, kad, pvz., mandagumas, kantrumas, atleidumas ir kitos savybės, nėra svarbios tolerantiškam žmogui. Paaiškindami, kodėl vienas ar kitas tolerantiško žmogaus savybes pasirinko kaip mažiausiai svarbias, šie tiriamieji teigė, kad, pvz., sunkumų ir nemalonumų ištvėrimas „neturi nieko bendro su tolerancija“, o „nuoskaudų pamiršti neįmanoma“, „pamiršti savo nuoskaudas gali tik labai retas žmogus“. Vadinasi, tyrime dalyvavusiems moksleiviams sunku įžvelgti kantrumo bei atleidimo prasmę. Taip pat tiriamiesiems nėra pakankamai aiški dėmesingumo, taikino, taktiškumo ir lankstumo prasmė.

Palyginus įvairaus amžiaus ir skirtingų lyčių tiriamųjų tolerancijos reikšmės suvokimo išsamumo lygius, pastebėta, kad esama tam tikrų dėsningumų (5 diagrama).

Tyrimo rezultatai rodo, kad tyrime dalyvavusios merginos apskritai subtiliau už vaiki-

5 diagrama. X–XII kl. moksleivių išsamus ir labai išsamus tolerancijos reikšmės suvokimo priklausomybė nuo amžiaus ir lyties (proc.)

nus suvokia tolerancijos reikšmę. Be to, išsamiai ir labai išsamiai tolerancijos reikšmę įžvelgiančių merginų skaičius aukštesnėse klasėse tolygiai didėja. Tarp vyresniųjų klasių vaikinių išsamus ir labai išsamus tolerancijos reikšmės suvokimas daug rečiau pasitaiko. Be to, nepadidėja išsamiai ir labai išsamiai tolerancijos reikšmę suvokiančių dvyliktojų vaikinių skaičius. Galbūt tai galima paaiškinti tuo, kad tyrime dalyvavo santykiškai mažai dvyliktojų vaikinių ir šiuo atveju įtakos turėjo atsitiktinumas.

Įdomių minčių kelia skirtingų klasių moksleivių tolerancijos reikšmės suvokimo ypatybių lyginimas. Analizuojant XI kl. moksleivių atsakymus, pastebėta, kad nemažai jų įžvelgia tik konformistinę ar utilitarinę tolerancijos apraiškų prasmę. Pavyzdžiui, nurodoma, kad geri santykiai su kitais žmonėmis gali būti naudingi jiems patiems, „taip greičiau pasiekti savo tikslą“ ir pan. Daugelio tyrime dalyvavusių moksleivių paaiškinimas, kodėl kuri nors tolerancijos apraiška jiems yra svarbi, atskleidė instrumentinę jų samprotavimų orientaciją (2-ra prieškonvencinio moralės lygmens stadija pagal Kohlberg). Šie moksleiviai remiasi abipusiškumo principu, tvirtindami, kad jei jie elgis pagarbiai, tai to paties susilauks ir iš aplinkinių: „nepažeisdamas kitų teisių, nesudarysi

progos ir kitiems tave žėisti“, „kaip tu elgiesi su žmonėmis, taip ir jie elgsis su tavimi“.

Taip pat daugeliu atvejų pastebimas polinkis siekti tarpasmeninio atitikimo, gerų santykių su aplinkiniais (3-ia stadija), ypač akivaizdi daugelio moksleivių orientacija į socialinės tvarkos palaikymą (4-ta stadija). Šiai stadijai būdingi paaiškinimai „taip turi būti“, „visi privalo...“, „niekas neturi teisės...“. Orientacija į aukščiausias humanistines vertybes pastebėta retai, galbūt moksleiviai nėra linke abstrakčiai samprotauti apie kiekvieno asmens vertę, orumą ir pan., dažnai jie tiesiog nurodo, kad, pvz., „naudoti prievartą yra žema“, „reikia gerbti kiekvieno žmogaus teises“.

XI klasių moksleiviai dažniau išsako mintis, atitinkančias 3-ią ir 4-tą konvencinio moralės lygmens stadijas: jie pabrėžia būtinybę palaikyti gerus santykius su artimais žmonėmis ir laikytis visuomenėje priimtų normų. Kai kurie iš jų nurodo, jog kartais yra būtina supykėti, panaudoti prievartą tam, kad būtų sustramdyti šias normas pažeidinėjantys individai.

XII klasių moksleivių atsakymuose dažnesnės mintys apie visiems žmonėms bendras vertybes, kiekvieno asmens vertę. Dvyliktojų vertinimai pastebimai saikingesni, ne tokie kategoriški, jie labiau linke pasvarstyti, paieškoti įvairių dalykų prasmės, savaip interpretuoti įprastines elgesio taisykles. Tai rodo dažniau pasitaikančias 5-tą ir 6-tą pokonvencinio moralės lygmens pagal Kohlberg stadijas, nors daugumos moksleivių argumentai pasilieka 4-tosios stadijos.

Gauti duomenys leidžia daryti šias išvadas:

Beveik pusė tyrime dalyvavusių X–XII kl. moksleivių išsamiai suvokia tolerancijos esmę. Kiek daugiau negu pusė jų išsamiai ir labai išsamiai įžvelgia tolerancijos reikšmę. Likusių moksleivių tolerancijos esmės suvokimo išsamumas bei reikšmės suvokimo išsamumas nepakankami.

Moksleiviams geriausiai sekėsi tinkamai

įžvelgti reikšmę šių tolerancijos apraiškų: mandagumo, lygiateisiškumo bei lankstumo. Sunkiausiai moksleiviams sekėsi teisingai įžvelgti kantrumo bei atlaidumo reikšmę.

X–XII kl. moksleivės merginos, lyginant su bendraamžiais vaikais, išsamiau suvokia tolerancijos esmę, teisingiau ir išsamiau įžvelgia tolerancijos reikšmę.

Tyrime dalyvavusių vyresniųjų klasių moksleivių tolerancijos esmės ir reikšmės suvokimas

priklauso nuo moksleivių pažangumo. Geriau besimokantys mokiniai išsamiau apibūdina tolerancijos esmę, teisingiau ir išsamiau įžvelgia tolerancijos apraiškų reikšmę. Be to, išsamiau suvokiančių tolerancijos esmę ir giliai įžvelgiančių tolerancijos reikšmę moksleivių skaičius aukštesnėse klasėse didėja.

Moksleivių mintys apie tolerancijos reikšmę rodo vyraujančias 3-ią ir 4-tą konvencinio moralės lygmens stadijas (pagal Kohlberg).

LITERATŪRA

1. Aramavičiūtė V. Aukštesniųjų klasių moksleivių dvasingumo aspektai // *Acta pedagogica Vilnensia*. Vilnius, 1998.
2. Bitinas B. Ugdymo filosofijos pagrindai. Vilnius, 1996.
3. Bitinas B. Ugdymo tyrimų metodologija. Vilnius, 1998.
4. Davidavičienė A. G. Svecikos gyvenamosios įtvirtinimas mokykloje. Vilnius, 1996.
5. Fink F. Religijinių pažiūrų struktūra // *Religijos pedagogika*. T. 1. Kaunas, 1996.
6. Jovaiša L. Edukologijos įvadas. Kaunas, 1996.
7. Kuzmickas B. Dorovinės vertybės ir asmenybė // *Dorovinės vertybės. Etikos etidai* 6. Vilnius, 1982.
8. Lakis J. Mokyklos bendruomenė. Vilnius, 1996.
9. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos Bendrosios programos. Vilnius, 1997.
10. Maslow A. H. *The Farther Reachers of Human Nature*. Penguin books, 1985.
11. Pikūnas J. *Nuo asmens iki asmenybės*. Chicago, 1990.
12. Plečkaitis R. *Tolerancija*. Vilnius, 1998.
13. Reardon B. A. *Tolerance – the threshold of peace*. UNESCO Publishing, 1997.
14. Rogers C. *On Becoming a Person*. New York, 1975.
15. Stoškus K. *Tolerancija tarp norų ir galimybių // Tolerancija kintančioje rytų ir vidurio Europoje*. Vilnius, 1995.
16. Žemaitis V. *Pedagoginė tolerancija*. Vilnius, 1997.
17. Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius, 1996.

THE PECULIARITIES OF THE X–XII FORM STUDENTS' TOLERANCE UNDERSTANDING

Andrius Sprindžiūnas

Summary

Tolerance education is an important issue for most contemporary societies. This article presents results of the X–XII form students' tolerance attitude research in Vilnius secondary schools. It reveals some peculiarities of students' understanding the tolerance and other related values. Also it reveals some significant differences

in age, sex facets, etc. Data statistical analysis reveals that only half of the students are competent to apprehend the concept of the tolerance property.

This research material could help to look for new ways to found a more tolerant and more human society.